

שלום אַש / איינער פֿון דריי מיליאָנען

[אחד מתוך שלושה מיליון]

(על כתבי־יד מיותרם של אַש)¹

כבר בשנת 1927 הקדיש אַש את ספרו רב שלמה נגיד (1927) לאביו וכך הוא כותב: "לזכר נשמת אבי רב משה בן צבי נתן, מיין פֿאָטער, דעם גאַנצן ייִד און דעם גאַנצן מענטש; דעם, וואָס זיין לעבן ליכט פֿאַר מיר, ווי אַ ליכטיקער שטערן אין אַ פֿאַרנעפּלטער נאַכט, וועלכן איך זע און קאָן אים נישט דערגרייכן – אים שענק איך דאָס ווערק. קאָן איך דיר, טאַטע, אין מיין לעבן נישט נאַכטאָן וויל איך עס אין מיין חלום..." ולזכר נשמת אבי רב משה בן צבי נתן, – אבי, היהודי השלם והאדם השלם; זה אשר חייו מאירים לי ככוכב זוהר בלילה ערפילי, אותו רואה אני ואיני יכול להגיע אליו – לו אני מעניק את היצירה. איני מסוגל לחקותך בחי, אבי, על כן אעשה זאת בחלומי.]

מספר שנים אחר־כך, מחבר אַש רשימה קצרה תחת הכותרת: מיין אוטאָביאָגראַפֿיע (1933), ובה הוא מאיר את מורשת הוריו ונוף ילדותו, השפעתם על חייו, אישיותו, יצירתו, כמיהותיו, חלומותיו והמשעולים בהם בחר לצעוד. "ווי עס פֿאַסירט אָפֿט מיט שריפֿטשטעלער, האָב איך פֿון מיין מוטער געירשנט מיין דיכטערישע פֿעיקייט, וואָס די לאַנדשאַפֿט פֿון איר היימאַט האָט איר געגעבן, א ליבע צו דער נאַטור און שטאַרקע לייַדנשאַפֿט פֿאַר וואַסער און עפל" [...כמו שקורה לעתים קרובות עם סופרים, ירשתי מאמי את כשרוני הספרותי, אותו העניק לה נוף מולדתה, אהבה לטבע, ותשוקה עזה למים ותפוחים].

ובאשר לירושת אביו הוא כותב: "איך בין איבערצייגט, אַז אַלץ וואָס איז פֿאַראַן ווערטפֿולעס אין מיר, סײַ פֿון אלגעמיינעם מענטשלעכן, סײַ פֿון ייִדישן שטאַנדפּונקט, האָב איך מיין פֿאָטער צו פֿאַרדאַנקען. איך פֿאַרנייג זיך טיף פֿאַר זיין שאַטן. געבענטשט זאָל זיין, זיין אַנדענק! איך האָב געפרוווט אין מייע פֿאַטריאַרכאַלישע דערציילונגען – 'דאָס שטעטל', און 'רב שלמה נגיד', אים צו

1 כתבי־יד נמצא בתיק קרטון ישן, אשר מונח בארון מתכת ב'בית שלום אַש. תאריך הכתיבה אינו מצויין עליו, אולם על־פי תוכנו הוא נכתב לאחר השואה. אותו תיק מכיל חבילה גדולה של כתבי־יד, ובתוכה דפים מתוך הרומאן מערי, השני בטריילוגיה הנוצרית של אַש, שמעולם לא ראה אור במקורו, בידיש, ופורסם באנגלית בלבד.

שילדערן, אָבער עס איז מיר ניט געלונגען". [משוכנע אני שכל דבר בעל ערך אשר קיים בתוכי, הן כאדם, הן מנקודת מבט יהודית, עלי להודות לאבי. אני קד עמוקות לצלו. יבורך זכרו! ניסיתי בכתבי הפטריארכליים, דאָס שטעטל, ושלמה נגיד, לתאר את דמותו, אך לא עלה בידי.]

ועוד מוסיף אַש ומספר, שבעיר מולדתו מהלכות עדיין גם כיום אגדות על אודות אהבת הבריות של אביו, אשר במובן האמיתי של המלה, נהג לחלוק את פת לחמו האחרונה עם שכניו העניים, מבלי להפלות בין יהודי לנוצרי. בסופה של האוטוביוגרפיה הקצרה נוגע אַש באופן בו מעוצבות הדמויות ביצירותיו בהשפעת דמות האב המוטבעת על קירות נשמתו: "...איך בין טיף דורכגעדרונגען מיטן גלויבן אין דער מענטשלעכקייט – אין דעם זע איך די רעטונג פֿון דער מענטשהייט – און פֿאַר דעם גלויבן, באַמי איך זיך אויפֿצוהייבן די שטימע אין יעדן פֿון מינע ווערק. דערצו קומט די ירושה, וואָס מיין פֿאַטער האָט מיר איבערגעלאָזט, – זיין מאַראַלישע און פֿיזישע קראַפֿט". [אני חדור אמונה עמוקה באנושיות – בה אני רואה את הישועה לאנושות – ולמענה אני משתדל להרים קול בכל אחת מיצירותי. אליה מצטרפת הירושה שהנחיל לי אבי – את כוחו המוסרי והפיזי...]

כתב־היד, שמעולם לא ראה אור, הוא שיר הלל לאביו, שבאישיותו, עולמו המוסרי, נדיבותו ורגישותו לאדם, מסמל עבור אַש מעין מודל לשלושת המיליונים של יהודי־פולין שהושמדו בשואה. אַש מעיד כי דמות אביו ניצבה מולו במשך כל חייו, כשהוא מנסה להגיע אל המדרגה עליה הוא ניצב, אולם מעולם לא עלה הדבר בידו.

בכל עת מצוקה, כתב אַש, בשעה שהיה לו צורך ביד מכוונת ובמבט מעודד, הופיע לפניו דיוקנו של האב. "...יעדעס מאָל ווען איך צווייפֿל און פֿיל פֿאַרלוירן, און ווייס ניט וואָס עס איז רעכט, בעדאַרף איך מיר נאָר פֿאַרשטעלן די בלאַע וואַסערדיקע אויגן, אינגעבעט טיף אין הויט קישאַלאַך, קוקנדיק אויף מיר מיט אַ נישט אויסגעוויינטע טרער געבעט, (ווי ער פֿלעגט עס תמיד טאָן ווען איך האָב זיך מיט עטוואָס פֿאַרזינדיקט – און דאָס איז געווען פֿאַר מיר די ערגסטע שטראַף – מיין טאַטנס בליק), בעדאַרף איך זיך נאָר דערמאָנען אין דעם בליק – און איך ווייס אַז עס איז דאָ אַ גערעכטיקייט איבער דער וועלט, און עס איז דאָ אַ האַנט וואָס האַלט וואָך איבער מיר..." [בכל עת, בהיותי שרוי בספקות, חש עצמי אבוד ואיני יודע מה נכון לעשות, אני צריך רק לתאר לעצמי את העיניים הכחולות־מימיות, השקועות עמוק בתוך כריות העור, מביטות בי בדמעת־תפילה שלא זלגה (כשם שהיה עושה זאת תמיד בשעה שחטאתי, והיה זה עבורי העונש הכבד ביותר – מבטו של אבי), אני צריך להיזכר רק במבט הזה – ואני יודע שקיים צדק בעולם וקיימת יד אשר משגיחה עלי...]

חלק נכבד מכתב־היד מתאר את יחסו של האב אל השכנים הנוצרים. נושא שהעסיק את היוצר הן בסיפורים קצרים כגון: 'אין אַ קאַרנאַוואַל נאַכט',² 'קריסטוס

2 דאָס בוך פֿון צער (1921), 166–177.

אין דער געטאָ, ³ 'מענטשן און געטער', ⁴ 'דער אורח', ⁵ והן ברומאנים כגון: די פּיּוּסוּפּמאַכעריין פּוֹן קאַסטיליען (1921), קידוש השם (1921), איסט ריבער (1946), דער תהלים יוד (1952), וכמובן ביצירתו המונומנטאלית, דער מאן פֿון נצרת (1943), שפרסומה עורר מחלוקות קשות בקרב העולם היהודי, עד כדי הטלת ספקות בנאמנותו של אש לעמו וליהדותו.⁶

אש מספר שבכל יום שישי בשוּבו של האב הביתה לאחר שבוע בדרכים, עוד בטרם רחץ עצמו לכבוד שבת – הוא נהג לשלוח באמצעות ילדיו הצעירים מתת כסף לנצרכים, אשר התביישו לבקש בגלוי.

היתה לו, לאביו, רשימה – על פיה שלח בחשאי את נדבותיו. איש לא ידע על כך, לרבות אמו, אלא רק אבא וילדיו הצעירים, שידעו לגנוז בלבם את הסוד.

"...ער האָט באַנוצט דערצו די ייִנגסטע פֿון זיינע קינדער איבער צוויי טעמים, ערשטנס – פּדי זיי צוגעוויינען צו טיילן נדבות, מעשה מצוות, צווייטנס – האָט ער געהאַלטן, אַז די אַרעמע בעלי־בתים וועלן זיך פֿאַר זיי נישט אַזוי שעמען צו נעמען נדבות, ווי פֿאַר דערוואַקסענע זין." [הוא נהג להשתמש לשם כך בילדיו הצעירים משני טעמים, ראשית – להרגילם לחלק נדבות ולעשות מצוות, שנית – הוא האמין שבעלי־הבתים העניים לא יתביישו מהם כל כך כמו מהבנים הבוגרים].

בהמשך מדגיש אש, שהנדבות לא ניתנו רק ליהודים, כי אם גם לנוצרים. היתה בידו רשימה של שכניו הנוצרים שנוקקו לעזרתו בהכנות ליום ראשון, ואף אליהם היה שולח את ילדיו עם מתת־כסף בשקית קטנה.

דבר ידוע היה בקרב עניי־העיירה, "...אז משה גאַמבינסקי זיצט פֿאַר דער טיר – איז דאָס געווען אַן איינלאַדונג פֿאַר אַלע נויטבעדאַרפֿטיקע צו קומען צו אים. עס זענען טאַקע געקומען פֿאַרשיידענע לייט, ייִדן און קריסטן גלייך... ווען ער איז געווען איבערצייגט אַז אויך אַנדערע האָבן אויף שבת, האָט ער זיך גענומען גרייטן צו זיין אייגענעם שבת..." [כאשר משה גמבינסקי יושב בפתח הדלת – זו היתה הזמנה לכל הנוקקים לבוא אליו. ובאמת הגיעו אנשים שונים, יהודים ונוצרים כאחת... בהיותו משוכנע שלאחרים יש די לשבת, רק אז הוא החל בהכנות לשבת שלו...]

רגע לפני צאתו לבית־הכנסת לקבל את השבת בקדושה, היה האב לוקח חלה טריה ודג מבושל, מאותם דגים שאמא הכינה לכבוד שבת, מניחם על צלחת גדולה ושולח אל השומר מטישקובסקי, שהתגורר במרתף שמתחת לבית. הוא ומשפחתו נחשבו לחלק מן המשפחה היהודית, וכך גם המשרתת מרוסקה, שעל אף היותם קתולים אדוקים, הם חגגו עם המשפחה את השבתות והחגים היהודיים... 'וכל מה שעלה על השולחן שלנו נועד גם להם לארוחה'...

3 דער ברענענדיקער דאָרן (1946), 53–74.

4 ערצילונגען 3 (1911), 17–25.

5 פֿאַר יוגנט (1928), 16–26.

6 בנושא זה ראה: ח. ליבערמאן, שלום אש און קרעסטנטום, 1951 וגם: קאהאן א.ב., שלום אש'ס נייע וועג (1941).

אש מספר כי אביו התייחס אל פועליו הנוצרים ואל אמונתם בכבוד מיוחד, "...פונקט אזוי ווי מײן פאָטער איז געווען איבערגעגעבן צו זײן אמונה – האָט ער, פֿאַרשטייט זיך, געוואָרט אַז די קריסטן זאָלן היטן זייער אמונה. ער פֿלעגט אויפֿפֿאַסן אויף אַלע זײנע קריסטלעכע אָנגעשטעלטע, ווי אויך די וואָס האָבן געאַרבעט פֿאַר אים, אַז זיי זאָלן זײן גוטע קאַטאָליקן. און פונקט ווי ער האָט געזאָרגט אַז זײנע ייִדישע ברידער אין שטעטל זאָלן זײן באַזאָרגט מיט מצות אויף פסח, האָט ער אויך געזאָרגט אַז די אָרעמע קריסטן זאָלן האָבן גענוג אויף קריסטמעס, ער פֿלעגט שיקן זײנע נדבֿות צו די קריסטלעכע שכנים זיי זאָלן האָבן מיט וואָס צו באַקליידן די קינדער פֿאַר זייער יום־טובֿ...". [...בדיוק כשם שאבי היה מסור לאמונתו, כך הוא ציפה שגם הנוצרים ידבקו באמונתם. הוא השגיח שכל אלה אשר עבדו עברו ואתו, יהיו קתולים נאמנים. ובדיוק כשם שדאג שלאחיו היהודים בעיירה יהיו מצות לפסח, כך הוא דאג שגם לנוצרים העניים יהיה די בקריסטמעס. הוא נהג לשלוח את נדבותיו לשכניו הנוצרים כדי שיהיה להם במה להלביש את הילדים לכבוד חגם...]

‘אבי’, כותב אָש, ‘לא נתן אמן באדם נוצרי אשר זלזל באמונתו. עם איש כזה הוא נמנע מלעשות עסקים... פעם קרה שהעגלון עמו נסע, לא הסיר את כובעו בעוברם על פניו של צלב שניצב על אם הדרך. בעיני אבי נחשב האיש למסוכן ביותר, על כן לא נסע עמו יותר לעולם. ‘על פי הדין של משפחת אָש – כאשר מאמין זך, מזניח את אמונתו, קיים חשד רציני שיהפוך לגולן.’

בחלקו השני של כתב־היד שזורים סיפורים וזכרונות המאירים באור יקרות את הכנסת־האורחים של האב בלילות שבת, בשעה שהיה שב מבית־הכנסת מלווה בבניו ובחבורה של ‘אורחים’.

“...בײַ אַנדערע פֿעלקער, אין אַנדערע שפּראַכן, רופֿט מען אַזעלכע לײַט ‘שנאָרערס’, בעטלערס. בײַ ייִדן און אויף ייִדיש ווערן זיי אָנגערופֿן ‘אורחים’... עס זענען דאָ צווישן זיי אַזעלכע, וועלכע האָבן גענומען אין זייער האַנט דעם וואַנדערשטעקן, פּדי אָפּצוקומען דורך תּשׁוּבָה פֿון אַ געהיימער זינד... מען זאָגט, אַז צווישן זיי געפֿינען זיך באַהאַלטענע צדיקים, וועלכע געהערן צו די ל״ו, וואָס מוזן זיך געפֿינען אין יעדן דור... בײַ ייִדן ווערן אָט די וואַנדערער באַטראַכט ווי מיסטיש־געהיימע לײַט...”. [...בקרב עמים אחרים, בשפות אחרות, נקראים אנשים כאלה, ‘שנוררים’, ‘קבצנים’. אצל היהודים וביידיש הם מכונים ‘אורחים’... יש ביניהם כאלה שנטלו בידם את מטה הנדודים, על מנת לחזור בתשובה על חטא מסתורי... יש אומרים, שביניהם מצויים צדיקים נסתרים, השייכים אל ה’ל״ו, וחייבים להימצא בכל דור... אצל היהודים נחשבים הנודדים הללו למיסטיקנים אפופי הילה של סוד...]

בפרטים רבים מתאר אָש את שולחן השבת, אותו נהגה אמו לערוך עבור בני־ביתה. ‘אמי אהבה כלי־כסף’, כותב אָש, ‘פּמוטי־הכסף היו בעיניה סמל לעושר וגדולה, ועל פיהם נמדד מעמדו של האדם. בהיותה מבית אריסטוקראטי, היא נהגה לקנות כלי־כסף, בכל פעם שהמסחר של בעלה עלה יפה. היא רכשה

גביע־יין, מזלגות, כפות וסכינים עשויים כסף... בליל שבת הבהיק שולחנה של אמי בכלי־כסף יקרים, אשר הוסיפו חגיגות לקדושת השבת...'

הסיפור הבא, אשר מהווה, אולי, את עיקרו של כתב־היד, מאיר באור מיוחד את דמותו הרחוקה של האב, היהודי הפשוט, סוחר הבקר, הרחוק מלהיות למדן גדול, בעל הנפש הרגישה לסבלם ולעניינם של אחיו היהודים.

פעם הגיע אורח מכוּבד לשבת, בן משפחה אריסטוקרטי של האם. היא ביקשה בכל מאוּדה להתפאר בעושרה, על כן קישטה את שולחן השבת בכל כלי־הכסף היפים והיקרים, פמוטים, כוסות גביעים, סכינים ומזלגות, ממש כמו בליל־הסדר. השולחן הבהיק באורות רכים אשר השתקפו ביין האדום, בכלי־הכסף ובמפת השולחן הצחורה. ואז הגיע אבא מבית־הכנסת, ואחריו חבורה גדולה יותר מתמיד של 'אורחים', שנקלעו לעיירה בנדודיהם במרחבי־עולמו של הקב"ה, והוזמנו על־ידי אבא לסעודת השבת.

"...ווען די מאַמע האָט דערזען די גאַנצע כאַליאַסטרע אורחים, וואָס האָבן זיך נאַכגעשלעפט הינטער דעם פּאָטער פֿון שול, וועלכע וועלן מיט זייערע אָפּגעשליסענע שמאַטעס – און מער נאָך מיט זייער אונגאַרישן געשמאַק – צעשטערן די האַרמאָניע פֿון איר שיין געדעקטן טיש, איז איר, פֿאַרשטייט זיך, געוואָרן אומאַינגענעם...".

[...כשאמא ראתה את חבורת האורחים שנגררה מאחורי אבא מבית־הכנסת, אשר בסחבותיהם הבלויות, ועוד יותר מכך, בטעמים ההונגרי – יפרו את ההרמוניה של השולחן הערוך והנאה, היא חשה, כמובן, שלא בנוח...]. אולם היא אינה אומרת דבר, ומצווה להושיב את האורחים סביב השולחן הגדול, שהיה ערוך עבור המשרתים במטבח המרווח, שגם עליו דלקו נרות שבת בתוך פמוטי נחושת... 'כשהגיע זמן הקידוש', מספר אֶש, 'לקח אבי את גביע הכסף בידו האחת, את בקבוק היין בידו האחרת, קם ממקומו ונכנס אל המטבח, התיישב בין האורחים והמשרתים, ערך עבורם את הקידוש, נטל את ידיו ואכל בחברתם את ארוחת השבת. כמובן שגם אנחנו, הילדים, הלכנו אחריו, וכך עשו אמי והאורח האריסטוקרטי שלה'...

"...מזיין מוטער האָט נישט געוויינט, כאָטש אירע אויגן האָבן געגלאַנצט מיט פֿיכטקייט, כדי ניט צעשטערן דעם שבת, און ניט אָנטאָן דעם פּאָטער קיין עגמת־נפֿש. נאָר טרערן זינען געבליבן שטעקן אין איר האַלדז און האָבן זיך געהערט אין איר רייד...". [...אמי לא בכתה, אף שעיניה נצצו בלחות, כדי לא להפר את השבת ולא לגרום עגמת־נפש לאבי. אך בתוך גרונה נותרו הדמעות תקועות, וניתן היה לשמוע אותן בדבריה...]

עם תום הארוחה פייס האב את אשתו בנוכחות הילדים, כמו ביקש להתנצל על עגמת־הנפש שגרם לה, באָמרו: "...גאָט געפֿינט זיך צווישן די אָרעמע לייט – ווי אַזוי האָב איך געקענט לאָזן גאָט אין דער קיך, און אַליין פּראָווען שבת אין עס צימער?...". [...אלוהים שרוי בקרב העניים – כיצד יכולתי להשאיר את אלוהים במטבח, ובעצמי לערוך את השבת בחדר האוכל?...]

בעמודים האחרונים של כתב־היד מספר אֶש על אביו אשר ירד מנכסיו, ובלית

ברירה נמכרו כל כלי-הכסף שאמו אספה במשך שנים. תמורתם קונה אביו כרטיסי-הפלגה לאמריקה, אל אחד מקרובי-המשפחה שהתעשר ושלח ויזות. ההורים ושנים-עשר מילדיהם מפליגים לאמריקה, למעט שלום הקטן, שנותר במולדת הישנה בהשגחת שלושה מאחיו. "...איך בין געווען צו גוט פֿאַר אַמעריקע...". [...הייתי טוב מדי בשביל אמריקה...].

לאחר שילדיו מסתדרים, חלקם אצל הדוד, ולאחרים הוא מסייע ככל יכולתו, כשהוא עובד בחנות שעות רבות ביום, שב האב עם אשתו אל המולדת הישנה ואל הבית בעיריה. זמן קצר לאחר שובם הוא נפטר.

"...מען האָט געפֿונען אויף זײַן האַרץ אָנגעבונדן אַ טאַרבעלע, אין וועלכער עס האָבן זיך געפֿונען אַ פֿאַר גאַלד שטיקלעך. ער האָט געבעטן מען זאָל אים מקבֿר זײַן פֿאַר זײַן געלט, וואָס ער האָט פֿאַרדינט נישט דורך האַנדל, נאָר דורך פֿשרע אַרבעט, מיט זײַנע הענט – טאַקע אין אַמעריקע, אויף זײַנע עלטערע יאָרן בײַם רײַכן פֿעטער...". [...על חזהו נמצאה שקית ובה כמה חתיכות זהב. הוא ביקש להיקבר בכסף אותו הרוויח שלא באמצעות מסחר, אלא בעבודה כשרה, בשתי ידיו, ודווקא באמריקה, לעת זיקנה אצל הדוד העשיר...].

בית הקברות היהודי בקוטנה נהרס כליל ונחרש בידי הצורר הנאצי, כך גם קברי-הוריו של אש.

"...נאָר בלויז אויף דער ערד, אָבער ניט בײַ גאָט אין הימל". [...אולם רק על-פני האדמה, אך לא אצל אלוהים בשמים].

מראי מקום

יצירות של אש:

- 1911 ערצילונגען 3, הוצ' פֿאַרווערטס, ניו־יורק.
1921 (1) דאָס בוך פֿון צער, הוצ' קולטור ליגע, וואַרשע.
(2) קידוש השם, הוצ' שלום אש קאָמיטעט, ניו־יורק.
(3) די פּינאָקאָדען פֿון קאַסטיליען, הוצ' שלום אש קאָמיטעט, ניו־יורק.
1927 (1) רב שלמה נגיד, הוצ' קולטור ליגע, וואַרשע.
(2) דאָס שטעטל, הוצ' קולטור ליגע, וואַרשע.
1928 פֿאַר יוגנט, הוצ' קולטור ליגע, וואַרשע.
1933 מיין אַוואָטאָביאָגראַפֿיע, הוצ' נייע ייִדישע פֿאַלקסשול, ווילנע.
1943 דער מאַן פֿון נצרת, הוצ' קולטור פֿאַרלאַג, ניו־יורק.
1946 (1) דער ברענענדיקער דאָרף, הוצ' איקאָף, ניו־יורק.
(2) איסט ריבער, הוצ' לאוב, ניו־יורק.
1952 דער תהלים יוד, הוצ' שקלאַרסקי, ניו־יורק.

ספרים שונים:

1. ליבערמאן ח., שלום אש און קריסטנטום, (1951), הוצ' אום פֿאַבלישינג, ניו־יורק.
2. קאהאן אב., שלום אש'ס נייע וועג, (1941), הוצ' פֿאַרווערטס, ניו־יורק.